

Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Türkiye’de Arkeoloji Turizmi

Archaeological Tourism in Türkiye from the Establishment of the Republic to the Present

Abdullah Kasım SONKAYA

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve
Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, Türkiye

Ministry of Culture and Tourism, Directorate
General of Cultural Assets and Museums,
Ankara, Türkiye

akasimsonkaya@gmail.com

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Öz

Bu çalışmada Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren arkeoloji turizminin Türkiye’deki gelişimi veri ve yorumlarla ele alınmıştır: Arkeolojik miras bakımından dünyanın en zengin bölgeleri arasında yer alan Türkiye, günümüzde turizmde de küresel ölçekte öncü ülkelerden biridir. Bu bağlamda arkeolojik mirasın korunması ve değerlendirilmesi konusunda 19. yüzyılda başlayan düzenlemeler Cumhuriyet Dönemi’nde geliştirilerek arkeoloji turizminde aşamalı bir ilerleme sağlanmıştır. İstanbul ve Batı Anadolu’da başlayıp Anadolu içlerine ve Trakya’ya yayılan arkeoloji turizmi, Cumhuriyet Dönemi boyunca yaşanan yüz yıllık gelişmelerin ardından büyük bir endüstriye dönüşmüştür. 1950’lerin sonlarında yaklaşık 1 milyon olan müze ve örenyeri ziyaretçi sayısı 2022 yılı itibarıyla 45 milyonu aşmıştır.

Bu veriler bir yandan arkeoloji turizmi rakamlarının zaman içinde gelen yabancı turist sayılarına yaklaştığını gösterirken diğer yandan arkeoloji turizminin genel turizmdeki payı ve etkisinin gittikçe arttığına işaret etmektedir. Arkeoloji turizminin kaynağını oluşturan arkeolojik miras, turizm hareketlerinin güneydeki kıyı kentleri başta olmak üzere belirli bölgelerde yoğunlaştığını ifade eden “bölgesellik” sorununun aşılmasında da yeni ve önemli alternatifler üretmeye devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, arkeoloji, turizm, kültürel miras, arkeoloji turizmi

Abstract

In this study, the development of archeological tourism in Türkiye since the establishment of the Republic is discussed with data and comments: Türkiye, which is among the richest regions of the world in terms of archaeological heritage, is today one of the leading countries in tourism on a global scale. In this context, the regulations regarding the protection and evaluation of archaeological heritage, which started in the 19th century, were developed during the Republic period and a gradual progress was achieved in archaeological tourism. Archaeological tourism, which started in Istanbul and Western Anatolia and spread to inland regions of Anatolia and Thrace, has turned into a major industry after a hundred years of developments during the Republic period. The number of visitors to museums and sites, which was approximately 1 million in the late 1950s, has exceeded 45 million in 2022.

These data, on the one hand, show that the figures of archaeological tourism are approaching the number of foreign tourists over time, and on the other hand, they indicate that the share and impact of archaeological tourism in general tourism is gradually increasing. Archaeological heritage, which constitutes the source of archaeological tourism, continues to produce new and important alternatives in overcoming the "regionalism" problem, which indicates that tourism movements are concentrated in certain regions, especially the coastal cities in the south.

Keywords: Türkiye, archaeology, tourism, cultural heritage, archaeological tourism

Geliş Tarihi/Received	10.02.2024
Revizyon Talebi/Revision Requested	06.06.2024
Son Revizyon/Last Revision	07.07.2024
Kabul Tarihi/Accepted	25.07.2024
Yayın Tarihi/Publication Date	20.09.2024

Cite this article as: Sonkaya, A. K. (2024). Archaeological tourism in Türkiye from the establishment of the Republic to the present. *Current Perspectives in Social Sciences*, 28(3), 336-349.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Çağdaş Batı uygarlığının neşet ettiği kadim Akdeniz coğrafyasının bir parçası olan Anadolu ve Trakya, tarih öncesinden günümüze irili ufaklı birçok kültüre beşiklik etmiştir. Erken dönemlerden itibaren kitlelerin zıt yönlerdeki sefer ve istilalarına maruz kalmış bu coğrafya Deniz Kavimleri Göçü'nden Pers istilasına, İskender'in seferinden Sultan Alparslan'ın fethine değin savaş ve barışa dair birçok durumu tecrübe etmiştir. Binlerce yıllık serüveni boyunca bağrında biriktirdiği eşsiz zenginlikteki arkeolojik miras, doğuda insanlık tarihini yapısöküme uğratan Göbeklitepe ve Aslantepe'yle, batıda bilim ve felsefenin beşiği Milet, Efes gibi dönemin emperyal İon kentleri başta olmak üzere yüzlerce antik yerleşim ve binlerce sit alanıyla kendini gösterir.

Bütün bu zengin arkeolojik mirasın seyahatseverlerin ilgisini çekmesi tabiatıyla çok zaman almamıştır. Orta Çağ'dan itibaren seyyahlar tarafından "Küçük Asya"ya farklı saiklerle yapılan ziyaretler (Kutlu-Dilbaz, 2016, s. 98) 19. yüzyılda arkeoloji turizmi konusunda bir farkındalığın oluşması ve buna yönelik idari düzenlemeler yapılmasının yolunu açmış (Sonkaya, 2023, s. 2-3) ve Cumhuriyetin kuruluşunun ardından artarak zamanla büyük bir turizm hareketine dönüşmüştür. Arkeoloji disiplini ile turizm sektörü arasındaki ilişkiyi geliştiren bu durum bir alternatif turizm türü (arkeoturizm) olarak "arkeoloji turizmi"nin (Walker & Carr, 2013, s. 11-36; Srivastava, 2015, s. 31-32; Thomas & Langlitz 2019, s. 69; Erdoğan, 2020, s. 344-345) Türkiye'de gelişmesine olanak sağlamıştır.

Türkiye'de arkeolojiyi ve turizmi yöneten Kültür Bakanlığı ile Turizm Bakanlığının birleştirilmesi (Yayla, 2022, s. 19-25, 34-36), işlerin tek elden ve daha çabuk yürütülebilmesini temin etmek bakımından her iki alanı daha da yakınlaştırmıştır. Zira kültür turizminde "yüksek kültür unsuru" olarak değerlendirilen arkeoloji (Uygur ve Baykan, 2007, s. 33-36) her zaman turizmin yararlandığı temel kaynaklardan biri durumundadır. "Koruma" ve "değerlendirme" perspektiflerinden ayrı ayrı bakıldığında karşıt konumlarda gözükken arkeoloji ve turizm, soruna "arkeoloji turizmi" bakış açısıyla yaklaşıldığında hedeflere ulaşmada zıtlıkları ortadan kaldıran ve dengeyi oluşturan bileşenlere dönüşmekte; koruma yükünün tek tarafa bindirildiği "kontrapost" yaklaşımların neden olduğu asimetric yapıyı ortadan kaldırmaktadır. Böylelikle koruma konusunda adil bir yaklaşımla sosyokültürel bilinci geliştiren arkeoloji turizmi bir yandan ekonomik gelişime katkı sağlarken diğer yandan kültürel mirasın korunması için gerekli mali kaynağı da sağlamış olmaktadır.

Bu önemli döngünün bilinciyle hazırlanan bu çalışmada 2023 yılının Cumhuriyetin 100. yılı olması münasebetiyle arkeoloji turizminin yüz yıllık gelişimi ve kaydettiği aşamalar ele alınmıştır. Bununla birlikte akademik çalışmalar açısından disiplinlerarası ve oldukça genç bir alan olarak görülebilecek arkeoloji turizminin gelişimine dair bir metin oluşturabilmek her iki alana aşinalığı gerektirdiği kadar bazı riskleri de içermektedir. Bunların başında arkeolojiyi turizmle birleştirirken kültürün diğer kollarından ayırıştırma gücülüğü gelir. Örneğin ziyaret edilen örenyerlerinin büyük çoğunluğu temelde arkeoloji disiplininin çalışma alanında olmakla beraber kimilerine göre müzelerin ya da müze koleksiyonlarının tamamı salt arkeolojik olarak nitelendirilebilecek eserlerden oluşmaz. Bu nedenle Topkapı Sarayı ve Mevlana müzeleri örneklerinde olduğu gibi nesnelerin "eski eser" olma özellikleri bazen "etnografik" veya "dini" motiflerin gölgesinde kalabilmektedir. Yine de müzecilikle en yakın çalışan bilim dalı hüviyetiyle arkeolojinin uygarlıkları maddi kalıntılarından hareketle yorumlaması ve artık kapsamının yakın zamanlara kadar genişletiliyor olması (Şahin, 2019, s. 2399 vd.), arkeolojik veçesi zayıf görünen müzelerin de diğer müze ve örenyerleri gibi arkeoloji turizmi çerçevesinde değerlendirilebilmesine imkân tanımaktadır.

Keza, Türkiye'de sit alanları arkeolojik, kentsel, tarihî, kentsel-arkeolojik ve karma olarak beş grupta ele alınırken 2021 yılı sonu itibarıyla söz konusu alanların %97'sini arkeolojik sitler oluşturmaktadır (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, [KVMGM], 2022). Bunların bir kısmı örenyeri statüsünde olup kalanı veri elde edilebilmesi bakımından kamusal kontrolün sınırlı olduğu düzenlenmemiş sit alanları olarak değerlendirilmektedir. Arkeoloji turizmi hareketi bütün bu alanlara yayılmakla birlikte temelde ve yoğun olarak müze ve örenyerlerine yapılan ziyaretler ve buralardan elde edilen gelirlere dayalı olarak gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bu turizm türünün gelişimine dair bilimsel sonuçlar en doğru şekilde müze ve örenyerlerine ait verilerle takip edilebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Uluslararası Müzeler Konseyinin (International Council of Museums [ICOM, 2022]) yaptığı müze tanımlamasındaki "kâr amacı gütmeyen" ifadesinin günümüzde en azından belirli müzeler için fiilî olarak geçerliliğini yitirmiş olduğunu belirtmek gerekir.

Bu kapsamda, arkeoloji turizminin yüz yıllık gelişimini ve kaydettiği aşamaları ana hatlarıyla ele alan bu çalışma nitel araştırma usullerinden temel betimsel analiz yöntemi kapsamında ele alınmış (Seyidoğlu, 1995, s. 36), konuyla ilgili ulusal ve uluslararası kurumların (DÖSİMM; DPT, KVMGM; TÜİK; ICOM) verileri ile önceki bazı çalışmalardan (örn. Gerçek, 1999; Sonkaya, 2021a) yararlanılarak hazırlanan tablolar dönemsel gelişmeler bağlamında yorumlanmıştır.

Süreç içerisinde yaşanan değişim ve gelişmeleri rakamsal verilerle sunan çalışma, esasen eski eserlerin bulunduğu mekânlara amatörce yapılan seyahatleri ve bunların tarihsel sürecini değil, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye’de arkeoloji turizminin kronolojik gelişimini neden-sonuç ilişkisi içerisinde ele almaktadır. Aksi hâlde dinlenme ve eğlenme amaçlı turizm türü ile karşılaştırıldığında antik mekânların ziyaret edildiği arkeoloji turizminin başlangıcını çok daha eskiden, ilkçağlardan başlatmak gerekirdi.

Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Türkiye’de Arkeoloji Turizmi

Türkiye’de arkeoloji turizminin önemine yönelik kamusal bilincin gelişmesi ve gerek mevzuat gerekse altyapı çalışmalarına dair ilk adımların atılması Osmanlı Dönemi’nde gerçekleşmiş olmakla beraber bugünkü seviyeye ulaşılmasında Cumhuriyet Dönemi’nde yapılan girişimler etkili olmuştur. Kuruluş sürecinde arkeoloji ve turizm alanlarındaki planlamalar (Polat & İpek, 2019, 28 vd.) Osmanlı Dönemi’nde olduğu gibi birbirinden bağımsız olarak gelişmiş gibi gözükse de aslında arkeoloji ve müzecilik alanlarındaki projelerle turizme katkı yapmaya dönük bilinçli ve ortak bir amaç güdülmüştür. 19. yüzyıldan itibaren takip edilebilen arkeoloji turizmi çalışmalarının (Yılmaz, 2021, s. 1149 vd; Sonkaya, 2023, s. 1 vd.) Cumhuriyet Dönemi’ndeki ilk örnekleri Atatürlü yıllara, bazı müzelerin kurulması ve örenyerlerinin kazılması girişimlerine uzanmaktadır. Çağdaş turizm hareketlerinde hâlen önemli birer mekân olan birçok ilin arkeoloji müzesi bu dönemde açılmıştır. 1928 yılı itibarıyla İstanbul’da 3, Ankara’da 2, İzmir, Edirne, Bursa, Antalya, Konya, Adana ve Sivas’ta 1 olmak üzere Maarif Vekâletine bağlı 12 müze faaliyet göstermektedir. Bu dönemde her ilde müze olmadığından taşınır eserler İstanbul gibi belirli merkezlerde toplanmış, buralarda ziyaretçilerin bilgi ve estetik anlayışına sunulmuştur (Gerçek, 1999, s. 151).

Cumhuriyetin 10. yıl dönümü olan 1933’te Anadolu arkeolojisini araştırmak ve mevcut müze koleksiyonlarını zenginleştirmek amacıyla ilk yerli kazılar Ankara yakınlarındaki Ahlatlıbel’de ve Karalar’da başlatılmıştır (Gerçek, 1999, s. 156). Atatürk, müzelerin kurulması ve arkeolojik kazıların desteklenmesinin yanında müze ve örenyerlerine bizzat ziyaretler de gerçekleştirmiştir. Sultan Vahdettin’in heyetinde bulunduğu bir Almanya seyahati esnasında Bergama Zeus Sunağı’nı görmüş; daha sonra Ankara ve İstanbul’un yanı sıra İzmir, Bursa, Antalya, Adana ve Konya müzeleri ile Ahlatlıbel, Karalar, Gavurkale, Alacahöyük, Bergama, Aspendos gibi kazı alanı ve örenyerlerini bizzat ziyaret etmiştir (Çınaroğlu & Çelik, 2010, s. 49 vd; Polat & İpek, 2019, s. 21-22). Bu ziyaretler onun millî kültür ve tarih bilincinin yanında arkeoloji ve arkeolojik eserlerin turizme kazandırılması konusundaki düşüncelerinin oluşumuna katkı sağlamış olmalıdır.

Bugün olduğu gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında da kültürel mirasın ortaya çıkarılması kapsamında kazı ve araştırmaların teşvik edilmesinin yanında yayımlanması çalışmaları, gerek Türk medeniyetleri gerekse önceki uygarlıklara ait eserlerin bütün dünyaya tanıtılması amacını güdüyordu. Bu maksatla gerçekleştirilen arkeoloji turizmine yönelik çalışmaların merkezî ve yerel idare kurum ve kuruluşları ile özel sektörün iş birliği sayesinde ilerlemiş olduğu görülmektedir. 17 Ekim 1933 tarihinde Maarif Vekâleti Müzeler Dairesi turistik amaçlı bir yayın için bilgi almak amacıyla valiliklere bir kültür envanteri hazırlanması talimatını içeren bir genelge göndermiştir. Söz konusu genelgede Türkiye’nin tarihî anıtlar konusundaki zenginliğini tanıtmak ve turizmi teşvik etmek amacıyla çeşitli yayınlar ve anıtların konumlarını gösterecek bir harita hazırlanacağından bahsedilmekte ve buna ilişkin yazılı ve görsel bilgi talebinde bulunmaktadır (Gerçek, 1999, s. 155-156).

Cumhuriyetin ilk yıllarında eski eserlere yaklaşım konusunda temel bir prensip olarak koruma anlayışı en üst düzey devlet ricali tarafından bizzat takip edilmiş, bununla beraber millî varlığımız ve uygarlığımızın dünyaya arkeolojik eserler vasıtasıyla tanıtılabileceği düşüncesi her zaman vurgulanmıştır (Gerçek, 1999, s. 159-160; Çınaroğlu & Çelik, 2010, s. 50 vd.). 3 Temmuz 1934 tarihinde yayımlanan “Müze ve Rasathane Teşkilatı Hakkında Kanun”, müze teşkilatının ayrı bir kurum olarak tescil edildiği ilk yasal düzenleme olarak dikkati çekmektedir. Türk müzeciliğinin gelişmesinde önemli bir adım olan yasa tasarısında geçen “medenî varlığımızın bütün değeriyle tanınmasına hizmet bakımından önemli görevleri üzerine almış millî müzelerimiz” ifadesi (Gerçek, 1999, s. 169-170) dönemin kültürel mirasın arkeoloji turizmi vasıtasıyla tanıtılması konusundaki bilincini ortaya koymaktadır.

Arkeologlar arasında, arkeolojik alanlarda turizm faaliyeti yürütülmesine yönelik çekimser tutum ve koruma kaygıları sürdürülebilirlik prensibi dışına çıkan bazı örnekler dolayısıyla zaman zaman yükselse de, arkeoloji turizminin önemi daha 1930’lu yıllarda malumdur. Nitekim Cumhuriyetin ilk arkeologlarından Remzi Oğuz Arık 1934 tarihli bir yazısında kitapların yapmadığını seyahatin yaptığını ifade eder. Müzeleri birinci derecede önem taşıyan ve bir milletin yeteneğini yansıtan hazineleri en iyi tanıtılabilir kurumlar olarak nitelendiren Arık’a göre bu kuruluşlar yalnızca birer estetik zevk ve tarih eğitimi merkezi değil aynı zamanda birer turizm merkezidir. Turizmin değerinin anlaşılmasıyla müzeler yeni bir mana ve önem kazanmıştır. Arkeolojik mirasın korunması kamuya maliyeti yüksek bir görevdir; turizm ise bu mirası işlevsizlikten çıkarıp insanlık ve devletlerin karşılıklı istifadesine sunar. Arık’ın Pierre Domene’den aktardığı “Arkeoloji ve güzel sanatlar muhafaza

eder, istifade ve işletme turizmindir.” ifadesi (Arık, 2017, s. 1026-1027) koruma sorumluluğunu sadece arkeolojiye yüklemesi bakımından sorunlu ise de arkeoloji ile turizm arasındaki ilişkiye o dönemde verilen önemi özetlemesi bakımından değerlidir.

Arkeolojik alandaki bu çalışmalara paralel olarak turizmde de kamusal ve sektörel düzeyde gelişmeler kaydedilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren turizm alanında yapılan çalışmalarda 5 Aralık 1923 tarihinde kurulan Türk Seyyahin Cemiyetinin önemli bir yeri vardır. Büyük seyahatler düzenleme ve İstanbul ile Bursa’daki eserlerin yerli ve yabancılara tanıtılması gibi amaçlarla kurulmuş olan Cemiyet kısa sürede gelen yabancı turist sayısında etkili olmuştur. Adı 1926 yılından itibaren “Turing Kulübü”, 1931 yılında ise yeni bir düzenleme ile “Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu” olarak değiştirilmiş olan teşkilatın nihai ve temel amacı “her vasıta ile turizmi geliştirmek” olarak belirlenmiştir (Evcin, 2014, s. 38).

29 Mayıs 1934 tarihli ve 2713 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 2450 sayılı “İktisat Vekâleti Teşkilât ve Vazifeleri Hakkında Kanun” ile ilk kez “neşriyat ve propaganda ile turizm işleri”ne değinilerek turizm konusu da yasal bir zeminde ele alınmaya başlanmıştır (Yayla, 2022, s. 5-6). Bu kanunun “Müze ve Rasathane Teşkilatı Hakkında Kanun” ile aynı yılda yayımlanmış olması, bu dönemde arkeoloji ve turizme dair faaliyet ve projelerin eş zamanlı yürütülmesi gereğinin bilinciyle hareket edildiğine işaret etmektedir. Bu düzenlemelerden birkaç yıl sonra, 1938 yılında arkeolojik eserlerin yoğun olduğu İzmir civarında seyahat imkânlarını kolaylaştırmak ve bölgeye turist çekmek amacıyla çıkarılan diğer bir kanunla (Evcin, 2014, s. 31), arkeoloji ve turizm alanındaki yasal düzenlemeler bölgesel düzeyde de sonuç vermeye başlamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarıyla birlikte temelleri atılan arkeolojik kurumlar ve arkeoloji turizmine dair çalışmalar, çok partili hayata geçilen 1950’li yıllara gelindiğinde ziyaretçi sayısında ve gelirden önemli artışlar kaydedilmesini sağlamıştır. Daha ayrıntılı, rakamsal bilgilerin elde edilebildiği bu yıllara ait on yıllık süreçteki değişimlere ilişkin veriler Tablo 1’de izlenebilmektedir.¹

Yıl	Toplam Ziyaretçi Sayısı	Toplam Gelir (TL)
1950	238.058	30.802
1951	372.446	49.337
1952	501.182	79.291
1953	583.568	110.595
1954	670.905	103.519
1955	705.204	109.607
1956	666.607	232.486
1957	885.142	373.916
1958	1.104.036	487.029
1959	1.179.546	500.807

Tablo 1: 1950-1959 Yıllarında Türkiye’de Müze ve Örenyerlerinin Toplam Ziyaretçi Sayısı ve Geliri (Gerçek, 1999, s. 188-189)

Arkeoloji turizmi ve bu bağlamda müze ve örenyeri ziyaretleri başlangıcından itibaren genel turizm hareketlerinden doğrudan etkilenmiş; turist sayısı arttığında arkeolojik mekân ziyaretleri de artmıştır. Aynı şekilde güvenlik sorunları başta olmak üzere siyasi ve sosyal hayatta yaşanan gerilimler genel turizme olduğu gibi arkeoloji turizmine de olumsuz yönde yansımıştır (Sokaya, 2021a, s. 1248). 1958 yılına gelindiğinde Türkiye’de 22 müdürlük ve 14 memurluk düzeyinde olmak üzere müze sayısı 36’ya ulaşmıştır (Gerçek, 1999, s. 188). Bu gelişmelerin sonuçlarını yansıtan Tablo 1’de ziyaretçi sayısı ve buna bağlı olarak gelir durumunda on yıl boyunca genel bir artış olduğu görülmektedir. 1954 yılında ziyaretçi sayısı artarken gelirin

¹ Çalışmadaki tablolarda verilen bilgiler ilgili kurum, kuruluş veya yayınlardan alınmış olmakla birlikte varsa eksik veya hatalı olduğu tespit edilen rakamlar düzeltilmiş, çok uzun rakamlar tablo başlığındaki açıklamayla (örn. Tablo 6) kısaltılmıştır. Müze veya örenyeri adlarında ilgili kaynaklara mümkün olduğunca bağlı kalınmış olmakla birlikte Kapadokya’daki bazı yerlerde olduğu gibi farklı kullanımların görüldüğü örnekler resmî kaynaklarda veya literatürde yaygın geçtikleri şekilde verilmiştir.

azaldığı, 1956 yılında ise ziyaretçi sayısı azalırken gelirin iki katından fazla arttığı dikkati çekmektedir. 1956'daki düşüş o dönem için turistlerin en çok ziyaret ettiği İstanbul'da önceki yıl yaşanan ve dış politika açısından önemli olan 6-7 Eylül olaylarını (Demir, 2007, s. 42 vd.) hatırlatmaktadır.

Cumhuriyetin kuruluşundan 50. yılına uzanan süreçte arkeoloji ve turizm alanında önemli gelişmeler kayda geçmiştir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planına (1968-1972) göre Türkiye'de 71 müzede yaklaşık 1 milyon eserin bulunduğu 1967 yılında müze ziyaretçi sayısı 3 milyona yaklaşmıştır. Arkeolojik alanların ve eski eserlerin kültürel değerine ilişkin farkındalığın arttığı bu dönemde, koruma ve değerlendirme çalışmaları ile arkeolojik faaliyetlerin yetersizliği ve müze kapasitelerinin mevcut eserleri değerlendirmeye yetmediği gözlenmiştir (DPT, 1967, s. 188). Bu eksikliklere binaen söz konusu plan sürecinde, 16 Temmuz 1971 tarihinde ilk kez Kültür Bakanlığı kurulmuş ise de kısa süre sonra lağvedilmiş, Bakanlık birimleri 07 Haziran 1972'de Başbakanlığa bağlı Kültür Müsteşarlığı olarak teşkilatlandırılmıştır. Daha sonra yeniden kurulan Bakanlığın tarihçesi açılma-kapatılma ve turizm ile birleşme-ayırılma süreçleriyle kararsız ve karmaşık bir şekilde devam etmiştir (Yayla, 2022, s. 19-25, 34-36). 1970'li yıllarla birlikte Kültür Bakanlığı ihtiyacının ortaya çıkışı, Bakanlığın önemli birimlerinden Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün ilgilendiği arkeolojik mekânlarla yakından ilişkili olarak gelişmiştir. Nitekim bunun zemininin olduğu 1967-1971 yıllarında 22 müze yeni binasına taşınmış, müze ziyaretçi sayısı yaklaşık 3.7 milyona ulaşmıştır (DPT, 1972, s. 784). Bu dönemde birçok il ve hatta ilçede (örn. Tire) bulunan müzelerden 49'u müdürlük, 34'ü memurluk düzeyinde yönetilmektedir. 1973 yılı itibarıyla söz konusu 83 müzede ziyarete açık 400'ün üzerinde salon ve bu salonlarda 1.290.864 eser mevcuttur. Aynı yıl en çok ziyaret edilen müzeler sırasıyla Ayasofya, Topkapı Sarayı, Konya (Mevlana), Efes ve Anıtkabir müzeleri olmuştur (Gerçek, 1999, s. 188-189). Bununla birlikte arkeoloji turizmi açısından önem arz eden ücretli ziyaretler dikkate alındığında ise bu sıralamanın aşağıdaki şekilde değiştiği görülmektedir.

Sıra	En Çok Ziyaret Edilen Müze/Örenyeri	Ziyaretçi Sayısı	En Çok Gelir Getiren Müze/Örenyeri
1	İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi	926.754	İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi
2	İstanbul Ayasofya Müzesi	556.015	İstanbul Ayasofya Müzesi
3	İzmir Efes Örenyeri	501.328	İzmir Efes Örenyeri
4	Konya Mevlana Müzesi	350.267	Konya Mevlana Müzesi
5	Ankara Anıtkabir Müzesi	188.052	İstanbul Arkeoloji Müzeleri
6	İzmir Bergama Örenyeri	171.737	İzmir Bergama Örenyeri
7	İstanbul Hisarlar Müzesi	100.399	Çanakkale Troia Örenyeri
8	İstanbul Arkeoloji Müzeleri	95.568	Nevşehir Göreme Açık hava Müzesi
9	Nevşehir Göreme Açık hava Müzesi	91.078	Ankara Anıtkabir Müzesi
10	Antalya Alanya Kalesi Örenyeri	75.151	İstanbul Hisarlar Müzesi

Tablo 2: Cumhuriyetin 50. Yılında (1973) Türkiye'de En Çok Ziyaret Edilen Müzeler ve Örenyerleri ile Ziyaretçi Sayıları (Gerçek, 1999, s. 201-203)

Bu dönemde müze ziyaretlerinden elde edilen toplam gelir, film ve fotoğraf gelirleri dâhil olmak üzere 11.691.571 TL olarak gerçekleşmiştir. Topkapı Sarayı'nın en çok ziyaret edilen müze olarak toplam gelirin yaklaşık %35'ini (4.024.637 TL) sağlamış olması (Gerçek, 1999, s. 200 vd.), ziyaretlerin daha çok İstanbul'da yoğunlaşması ve diğer kentlerin geri planda kalmasıyla açıklanabilir. İlerleyen yıllarda dengelenecek olan bu durum dönemin şartlarında diğer şehirlerin ulaşım başta olmak üzere konaklama, tanınırlık vb. noksanlıklarından kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim 2019 yılına gelindiğinde Mevlana Müzesi'nin ziyaretçi sayısının Topkapı Sarayı'nı geçtiği, ilk on arasına Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve 1970'lerde henüz kazılmamış Göbeklitepe ve Zeugma Mozaik Müzesi gibi arkeolojik mekânların dâhil olduğu görülecektir (Sonkaya, 2021a, s. 1251, Tablo 1).

Müze ve örenyerlerine yapılan ziyaretlerin yüzde doksanından fazlasının ücretli girişler olması 1970’lerde turizm bilincinin gelişmeye başladığını ve arkeolojik mirasa verilen değerin arttığını göstermektedir. Arkeolojik mekânların kültürel miras bilinci ile kayda değer ekonomik bir gelir sağladığının farkındalığı ise zamanla kalkınma planları çerçevesinde yeni müzelerin kurulmasının, eser sayılarının artırılmasının, diğer örenyeri ve müzelerin sisteme dâhil edilmesinin yolunu açmıştır.

1980’li yıllarda gerek turizme sağlanan teşvikler gerekse kültürel alanda yapılan düzenlemeler, kalkınmada lokomotif görevi üstlenmiş sektörlerden biri olan turizmde önemli gelişmeler kaydedilmesini sağlamıştır (Bahar, 2007, s. 61 vd.). 1983 yılında temelde arkeolojik eserlerin korunmasına yönelik olarak 2863 sayılı “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu” çıkarılmış, özel müzelerin açılmaya başlaması dolayısıyla ertesi yıl “Özel Müzeler ve Denetimleri Hakkında Yönetmelik” yürürlüğe girmiştir. Zira Ekim 1980’de İstanbul’da Sadberk Hanım Müzesi’nin açılmasıyla birlikte turizmin geliştirilmesinde özel müzelerin de dâhil olduğu yeni bir süreç başlamıştır. Bu sürecin olumlu sonuçları tabiatıyla kültür ve arkeoloji turizminde ortaya çıkmıştır. Zamanla ulaşım, konaklama, yeme-içme gibi alt ve üst yapı imkânlarının gelişmesi, tanıtım olanakları ile hedef kitlelere erişimin kolaylaşması Türkiye’de arkeoloji turizminin ilerleme kaydetmesini sağlamıştır. Bir yandan mevcut müze ve örenyerleri yeniden düzenlenerek ziyarete açılırken bir yandan da arkeolojik kazı ve araştırmalar insanlık tarihini değiştirecek birçok yeni keşfe sahne olmuş (Schmidt, 2009, s. 6 vd.), bütün bu gelişmeler 1980’li yıllara olumlu rakamlarla yansımıştır. Bu yıllarda müze ve örenyerlerine ait ziyaretçi sayılarının yerli ve yabancı olarak ayrılması ve gelir istatistiklerinin ayrı ayrı tutulması arkeoloji turizmine olan katılımı ve elde edilen geliri daha net görebilme imkânı sunmuştur. Tablo 3’te 1983-1988 yıllarında müzelere ve örenyerlerine ilişkin ziyaretçi ve gelir istatistikleri ayrı ayrı verilmiştir.

Yıl	Ziyaretçi Sayısı			Gelir (TL)
	Yerli	Yabancı	Toplam	
1983	2.998.398	2.061.800	5.060.198	187.532.065
1984	3.215.215	2.261.144	5.476.359	605.545.707
1985	3.855.296	3.178.204	7.033.500	810.752.572
1986	3.446.160	3.245.547	6.691.707	1.872.742.848
1987	4.324.171	3.737.452	8.061.623	3.557.837.774
1988	4.002.819	4.873.824	8.876.643	10.244.444.520

Tablo 3: 1983-1988 Yıllarında Türkiye’de Müzelerin Toplam Ziyaretçi Sayıları ve Geliri (Gerçek, 1999, s. 225)

Tablo 3’te yerli ziyaretçi sayılarının inişli çıkışlı bir seyir gösterdiği, yabancı ziyaretçi sayısının belirli bir ivmede sürekli artmış olduğu görülmektedir. 1986 yılında ise Çernobil nükleer kazası ve Akdeniz’de ABD ile Libya arasındaki gerilimin etkisiyle yerli ziyaretçi sayısında düşüş yaşandığı ve yabancı ziyaretçi sayısındaki artışın yavaşladığı anlaşılmaktadır. Aynı yılda Türkiye’nin ihracat ve genel turizm gelirlerinde de düşüş yaşanırken (Gülbahar, 2008, s. 159, 161, Tablo 2) müzelerden elde edilen gelirden ise iki katından fazla bir artış kaydedilmiştir. Bu dönemde örenyerlerine ilişkin ziyaretçi ve gelir durumu aşağıda verilmiştir.

Yıl	Ziyaretçi Sayısı			Gelir (TL)
	Yerli	Yabancı	Toplam	
1983	493.877	766.033	1.257.910	24.627.943
1984	533.781	1.195.095	1.728.876	134.457.197
1985	716.339	1.625.126	2.341.465	181.931.700
1986	704.979	1.437.999	2.142.978	496.127.785
1987	917.738	2.711.934	3.629.672	1.393.651.100
1988	943.000	3.832.501	4.775.938	3.812.043.850

Tablo 4: 1983-1988 Yıllarında Türkiye’de Örenyerlerinin Toplam Ziyaretçi Sayıları ve Geliri (DPT, 1984, s. 121; Gerçek, 1999, s. 225)

Tablo 3 ve Tablo 4’e bakıldığında ilk olarak kent merkezlerinde olmalarından dolayı müzelerin örenyerlerinden bugün de olduğu gibi (Sonkaya, 2021a, s. 1251-1252, krş. Tablo 1-2) daha fazla ziyaretçi çektiği görülmektedir. Öte yandan Tablo 3’te müze ziyaretlerinde yerli sayısının yabancı sayısından daha fazla olduğu; buna karşın Tablo 4’teki örenyeri ziyaretlerinde yabancı sayısının açık farkla önde olduğu görülmektedir. Bunun nedenleri, yukarıdaki gerekçeye paralel olarak, örenyerlerine yönelik kültür turlarının yabancı ziyaretçilerin zaten geliş amaçları arasında olmasında ve yerli ziyaretçilerin çoğu kent dışında yer alan örenyerlerini tercih etmemesinde aranabilir. Nitekim daha önce yapılan bir araştırmada benzer bir sonuç elde edilmiştir. Buna göre Türkiye’de en fazla ziyaretçi alan örenyerleri gelen turist sayısına paralel olarak genellikle kıyı bölgelerinde yer almakta; buna karşın en çok ziyaretçi çeken müzeler ise çoğunlukla iç kesimlerde bulunmaktadır. Bu ise paket turların yanı sıra iç turizm hareketlerinin etkisinden kaynaklanan bir durumdur (Sonkaya, 2021a, s. 1250-1255).

Yapılan düzenlemelerin etkisiyle 1980’li yıllarda Van’daki örenyerleri, Bodrum Sualtı Arkeoloji ve Boğazköy Müzesi gibi mekânlar en çok ziyaret edilen on müze arasına dâhil olmaya başlamıştır (Gerçek, 1999, s. 223-224). 1985 yılında Göreme Millî Parkı ve Kapadokya’nın UNESCO Dünya Mirası Listesi’ne girmesi ve bölgeye yönelik kültür turlarının artması Kapadokya’daki müze ve örenyerlerini en çok ziyaret edilen mekânlar arasında aynı anda ön plana çıkarmıştır (Demirçivi, 2017, s. 92). Bütün bunlar esasen arkeoloji turizminin turizmi bölgesellik girdabından çıkarmada ne derecede önemli olduğunu ortaya koyan göstergelerdir.

Tablo 3’te gözlenen 1986 yılına ilişkin düşüşler olasılıkla yukarıda değinilen nedenlerden (Gülbahar, 2008, s. 159) dolayı örenyerlerine her üç kategoride de yansımıştır. Buna karşın aynı yıl gelirlerde büyük artışlar kaydedilmiş olması ücretler ve ücretli girişlere ilişkin olmalıdır. Başlangıçta belirli müze ve örenyerlerine dayalı olarak gelişen gelir getirici arkeoloji turizmi (Erdoğan, 2020, s. 344 vd.) mekânları arasına bu dönemde genel turizmin de gelişmesiyle çok sayıda yeni örenyeri ve müze katılmıştır. Bunlardan Hatay, Milet ve Side müzeleri, Nemrut ve Perge örenyerlerinin ilk on arasına dâhil olduğu dikkati çeker. En çok ziyaret edilen mekânlar ise değişmemiş; müzelerde Topkapı, örenyerlerinde Efes yerlerini korumuştur (Gerçek, 1999, s. 223-224, 233).

Yeni müzeler ile örenyerlerinin sisteme dâhil edilmesi ve gelişen ulaşım olanakları, on yıl sonra, Cumhuriyetin 75. yılı olan 1998’de arkeoloji turizmi verilerine önemli artışlar olarak yansımıştır. Cumhuriyetin 75. yılına (1998) gelindiğinde müze ve örenyeri ziyaretçi sayısı on yıl öncesine nispetle üç katını, toplam gelir ise iki katını aşmıştır. Cumhuriyetin 75. yılında Türkiye’de müze ve örenyerlerinin ziyaretçi sayıları ve gelirlerine ilişkin tablo aşağıda sunulmuştur.

Sıra	Müze	Ziyaretçi Sayısı	Örenyeri	Ziyaretçi Sayısı
1	İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi	1.541.387	İzmir Efes Örenyeri	1.349.138
2	İstanbul Ayasofya Müzesi	1.145.061	Denizli Hierapolis Örenyeri	1.115.479
3	Konya Mevlana Müzesi	1.124.100	Antalya Aspendos Örenyeri	524.176
4	Nevşehir Hacıbektaş Müzesi	737.799	Antalya Alanya Kalesi Örenyeri	466.780
5	Nevşehir Göreme Açık hava Müzesi	508.400	Aydın Milet Örenyeri	288.638
6	Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi	481.414	Çanakkale Troia Örenyeri	274.986
7	Ankara Cumhuriyet Müzesi	302.924	Nevşehir Kaymaklı Yeraltı Şehri Örenyeri	263.562
8	Muğla Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi	278.934	İzmir Bergama Örenyeri	246.042
9	İzmir Selçuk (Efes) Müzesi	205.375	Antalya Perge Örenyeri	243.066
10	İstanbul Arkeoloji Müzeleri	150.383	Antalya Myra Örenyeri	226.411

Tablo 5: 1998 Yılında Türkiye’de Müze ve Örenyerlerinin Ziyaretçi Sayıları (Gerçek, 1999, s. 233)

Bu dönemde en çok ziyaret edilen müze olarak yine Topkapı Sarayı, örenyeri olarak da Efes antik kenti dikkati çekmektedir. 1998 yılının en çok ziyaret edilen müzeleri arasında İstanbul, Nevşehir ve Ankara; örenyerlerinde ise Antalya, İzmir ve Denizli gibi kıyı illeri ön plana çıkmaktadır. Efes örenyerinin listenin ilk sırasında yer almasında eskiden beri yabancılar tarafından en iyi bilinen antik kentlerden biri olması ve yakınında özellikle Hristiyanları cezbeden inanç turizmi mekânlarının bulunması etkilidir. Hierapolis örenyerine yönelik ziyaretleri teşvik eden motif, arkeolojik mirasın yanı sıra antik kentin ünlü şifalı suları ve Pamukkale travertenleri olarak bilinen doğal oluşumlardır (Çelik, 2020, s. 134 vd.). Bergama ise Berlin’e taşınmış olan Zeus Sunağı gibi eserler sayesinde o yıllarda turizmde Türkiye’nin en büyük pazarı durumunda olan Almanya vatandaşları arasında zaten meşhurdur. Bu tür alanlarda cereyan eden arkeoloji turizmi hareketi, yerel halk üzerinde kültürel miras bilincinin artmasında önemli bir etken olarak öne çıkar. Ziyaretçi ve döviz girdisiyle yerel kalkınmaya katkı yapan bu hareket, zamanla dış ticaret açığının kapatılmasında önemli bir kaynak olan turizmin kültürel boyutundaki fil ayaklardan biri hâline dönüşmüştür (Sokaya, 2021b, s. 653 vd.). Aşağıdaki tabloda 1998 yılına ait Türkiye’nin en çok gelir getiren müze ve örenyerlerine ilişkin bilgiler birim bazlı rakamsal verilerle sunulmuştur.

Sıra	Müze	Gelir (Bin TL)	Örenyeri	Gelir (Bin TL)
1	İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi	1.416.480.000	İzmir Efes Örenyeri	1.109.477.500
2	İstanbul Ayasofya Müzesi	945.502.025	Denizli Hierapolis Örenyeri	741.570.000
3	Konya Mevlana Müzesi	375.790.000	Antalya Aspendos Örenyeri	325.165.000
4	Nevşehir Göreme Açık hava Müzesi	329.155.000	Antalya Alanya Kalesi Örenyeri	184.125.000
5	Muğla Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi	180.204.400	Antalya Perge Örenyeri	114.770.000
6	Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi	176.760.000	Nevşehir Kaymaklı Yeraltı Şehri Örenyeri	109.935.000
7	İzmir Efes (Selçuk) Müzesi	121.275.000	Çanakkale Troia Örenyeri	109.691.500
8	Antalya Müzesi	73.051.700	İzmir Bergama Örenyeri	105.505.000
9	İstanbul Kariye Müzesi	58.980.000	Aydın Aphrodisias Örenyeri	103.965.000
10	İstanbul Arkeoloji Müzesi	51.749.675	Antalya Aziz Nikolaos Örenyeri	97.935.000

Tablo 6: 1998 Yılında Türkiye’de Müze ve Örenyerlerinin Gelirleri (Gerçek, 1999, s. 234)

Tablo 6’da ilk sırada yer alan İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi 6 Eylül 2019 tarih ve 30880 sayılı Resmî Gazete ile Kültür ve Turizm Bakanlığında Cumhurbaşkanlığına devredilmiştir. Konya Mevlana Müzesi Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğünün 2 Aralık 2014 tarih ve 433 sayılı Yönetim Kurulu kararı ile 7 Aralık 2014 tarihinden itibaren ücretsiz olarak ziyaret edilmeye başlanmıştır (KVMGM, 2022).

2000’li yıllarda Anadolu’nun değişik illerinde yeni müzeler kurulmaya devam etmiş, kimi müzeler modern binalara taşınmış ya da modernize edilen eski müzelere yeni bölümler eklenmiştir. Kazılarla ortaya çıkarılan arkeolojik alanlar ilgi çekici buluntularının yanı sıra modern iletişim araçları sayesinde kısa sürede bütün dünyada tanınmıştır. Bir yandan yeni müzelerin kurulması ve örenyerlerinin ortaya çıkarılması diğer yandan gelişen iletişim araçlarıyla bu mekânların tüm dünyada kolayca tanıtılması 2019 yılına gelindiğinde listelerde yeni müze ve örenyerlerinin öne çıkmasını sağlamıştır. Aşağıda sunulan Tablo 7’nin Tablo 5 ile karşılaştırılması 1998’den bu yana hızla gelişen ulaşım, iletişim ve tanıtım araçlarının ziyaretçi sayısını da katlayarak artırdığını ortaya koymaktadır.

Müze	Ziyaretçi Sayısı	Örenyeri	Ziyaretçi Sayısı
İstanbul Ayasofya Müzesi	3.727.361	Denizli Hierapolis Örenyeri	2.557.868
Konya Mevlana Müzesi	3.464.155	İzmir Efes Örenyeri	1.855.694
İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi	2.364.946	Nevşehir Göreme Örenyeri	1.403.444
Nevşehir Hacıbektaş Müzesi	592.072	Nevşehir Kaymaklı Yeraltı Şehri	632.970
Ankara Cumhuriyet Müzesi	515.309	Çanakkale Troia Örenyeri	583.491
İstanbul Arkeoloji Müzeleri	427.643	Nevşehir İhlara Vadisi	566.917
Gaziantep Zeugma Mozaik Müzesi	367.395	Nevşehir Derinkuyu Yeraltı Şehri	456.369
Sivas Atatürk ve Kongre Evi Müzesi	345.760	Şanlıurfa Göbeklitepe Örenyeri	400.195
Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi	327.695	Antalya Aspendos Örenyeri	320.856
Diyarbakır Cahit Sıtkı Tarancı Evi Kültür Müzesi	305.629	Nevşehir Zelve-Paşabağlar Örenyeri	279.296

Tablo 7: 2019 Yılında Türkiye’de En Çok Ziyaret Edilen Müze ve Örenyerleri ve Ziyaretçi Sayıları (DÖSİMM, KVMGM, Sonkaya, 2021a, s. 1251-1252)

Arkeoloji turizminin zirvede olduğu ve en nesnel değerlendirilebildiği yıl Tablo 7’de ele alınan ve Covid 19 pandemisinin yayılmasından önceki son yıl olan 2019’dur. 1998’de ikinci sırada yer alan Ayasofya Müzesi bu dönemde ilk sıraya yerleşmiştir. Söz konusu Müze, 10 Temmuz 2020 tarihli ve 31181 sayılı mükerrer Resmî Gazete’de yayımlanan 2729 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile Diyanet İşleri Başkanlığına devredilerek tekrar camiye dönüştürülmüştür. Konya Mevlana Müzesi daha önce uzun yıllar ilk sırayı alan Topkapı Sarayı Müzesi’ni (Tablo 2, 5, 6) geride bırakmıştır. Sivas Atatürk ve Kongre Evi Müzesi ile Diyarbakır Cahit Sıtkı Tarancı Evi Kültür Müzesi örneğinde olduğu gibi tarih, edebiyat ve etnografya temalı müzeler ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu konjonktürel durum her geçen yıl hareket alanı genişleyip derinleşen kültür turizminin arkeolojinin yanı sıra muhtelif alanlarla ilişkisinin bir yansımasıdır. 2000’lerden itibaren kamunun yanı sıra özel müzelerin sayısının da artması (Gül & Gül, 2017: s. 54) müzelere dayalı arkeoloji turizmindeki değişim ve artışlarda etkili olmuştur. Bu gelişmeler ve Anadolu’daki müzelerin ziyaretçi sayılarının artması en çok ziyaret edilen müzeler arasında İstanbul müzelerinin egemenliğinin azaldığını göstermektedir.

Türkiye’de en çok ziyaret edilen Hierapolis örenyeri ve çevresi 1988 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi’ne “karma miras alanı” olarak dâhil edilmiştir. Pamukkale travertenleriyle doğal, antik kentle kültürel özellik gösteren bu alan zaman içinde Efes ve Bergama örenyerlerini geçerek Türkiye’nin en çok ziyaret edilen arkeolojik destinasyonu hâline gelmiştir (Çelik, 2020, s. 134 vd.). Avrupalı turistlerin yoğun olarak ziyaret ettiği Efes örenyeri ve çevresi, göz alıcı arkeolojik kalıntılara sahip olmasının yanı sıra Hristiyanlık için de kutsal bir yöredir. Turizmde ön plana çıkmasında antik kentin bu özelliklerinin etkili olduğu kabul edilmektedir (Öter & Özdoğan, 2005, s. 127 vd.). En çok ziyaret edilen örenyerleri arasına yeni kazılarla ortaya çıkarılan ve bulgularıyla küresel ölçekte popülerlik kazanan Göbeklitepe gibi mekânlar dâhil olmuştur.

1980’li yıllarda yüzeydeki birkaç kalıntı dışında henüz öneminden haberdar olunmayan Göbeklitepe’nin 1990’larda keşfedilmesi önceleri Mezopotamya merkezli gerçekleştiği düşünülen Neolitik dönüşüm tezlerinin merkezine “Bereketli Hilal”in kuzeyine düşen Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ni oturtmuştur. Arkeoloji turizminin kadim destinasyonları olan Giza Piramitleri ve Stonehenge arkeolojik alanlarından yaklaşık 7 bin yıl daha eski ve henüz avcı-toplayıcı dönemde inşa edilmiş bu gizemli yapılar topluluğunun ortaya çıkarılması arkeoloji çevrelerinde büyük bir heyecan uyandırmıştır. Neolitik Dönem’e geçiş sürecine ilişkin avcı-toplayıcılık, yerleşik hayat ve tarıma dair önemli bazı arkeolojik kabullerin yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacını doğurmuştur (Schmidt, 2009, s. 6 vd.). Kısa zamanda uluslararası yayın kuruluşlarının dikkatini çeken örenyerinin henüz tam manasıyla turizme yansıması gerçekleşmiş değildir. Buna rağmen küresel düzeyde yaşanan Covid 19

pandemisi nedeniyle sadece 7 ay açık tutulabildiği 2021 yılında bile örenyerinin 567 bin 453 ziyaretçi sayısına ulaşması (DÖSİMM, 2022) geleceğe dair umutları artırmıştır. Göbeklitepe'nin Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından "Taş Tepeler" adıyla benzer yeni arkeolojik keşifleri hedefleyen kazıların oluşturduğu bir çatı projeye (Karul, 2022, s. 7-8) desteklenmesi de bölgenin ileride arkeoloji turizmi açısından küresel bir merkez olabileceğini düşündürmektedir.

Tablo 7'de listelenen Göreme, Kaymaklı, Derinkuyu ve Zelve gibi yer altı şehirlerinin bulunduğu Kapadokya, doğal çekiciliği ve tarihî mekânlarıyla Türkiye'nin merkezî turizm destinasyonlarından biri olarak öne çıkmaktadır (Demirçivi, 2017, s. 94 vd.). 1970'lerde en çok ziyaret edilen ilk on örenyeri arasında yer alan Bergama ise (Tablo 2) yeni ve popüler mekânlar dolayısıyla artık bu listelerde yer bulamamaktadır.

Özetle, 2019 yılı verilerine göre Türkiye'de özel müzeler de dâhil olmak üzere müze ve örenyeri ziyaretçi sayısı 51 milyonu aşmıştır. 1881'de sadece 2.225 kuruş olarak başlayan müze ve örenyeri yıllık geliri zaman içinde büyüyerek 2019 yılı itibarıyla 743.370.000 TL'ye ulaşmıştır (Sonkaya, 2021a, s. 1253, Tablo 3; Sonkaya, 2023, s. 7, 11).

Müze ve örenyerlerine girişlerde uygulanacak usul ve esaslar en son 14 Şubat 2020 tarihli ve 47 sayılı Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Yönetim Kurulu Kararı ile çıkarılan "Müze ve Örenyerlerine Girişlerde Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönerge" ile düzenlenmiştir. Bu düzenleme ve özellikle yüzlerce müzenin tek kartla ve indirimli olarak gezilebilmesi imkanını vatandaşlara sunmasıyla teşvik edici olan müzekart uygulaması iç turizmi hareketlendirmiş (Ekincek vd., 2015, 21), bu hareketlilik "iç arkeoloji turizmi"ne olumlu yansımıştır. Ziyaretçi sayısında gelinen nokta son on yılın rakamsal verilerinde daha geniş bir perspektifle görülebilmektedir. 2012-2022 yıllarında Türkiye'de ücretli/ücretsiz kamu ve özel müzeler ile örenyerlerinin ziyaretçi sayıları ve kaydedilen değişimler Tablo 8'de verilmiştir.

Yıl	Müze Sayısı			Müze ve Örenyeri Ziyaretçi Sayısı			
	Kamu	Özel	Toplam	Kamu (Ücretli)	Kamu (Ücretsiz)	Özel	Toplam
2012	188	159	347	19.211.461	9.569.847	7.541.861	36.323.169
2013	187	163	350	23.081.525	6.485.166	7.807.146	37.373.837
2014	192	200	392	23.692.984	6.106.806	8.131.778	37.931.568
2015	193	216	409	19.699.239	8.423.695	8.925.132	37.048.066
2016	193	224	417	9.981.351	7.266.089	8.040.090	25.287.530
2017	199	239	438	12.807.822	7.701.924	10.151.930	30.661.676
2018	200	251	451	18.512.407	9.657.208	12.478.229	40.647.844
2019	199	268	467	21.873.822	13.174.595	16.258.132	51.306.549
2020	205	289	494	5.566.566	3.675.346	4.514.571	13.756.483
2021	210	309	519	9.672.796	6.962.584	6.609.937	23.245.317
2022	214	341	555	17.796.860	13.135.451	14.890.214	45.822.525

Tablo 8: Türkiye'de 2012-2021 Yıllarında Kamu ve Özel Müze Sayıları ile Müze ve Örenyeri Toplam Ziyaretçi Sayıları (TÜİK, DÖSİMM, KVMGM)

Tablo 8'e göre kamuda müze sayısının on yıl içinde belirli bir seviyede arttığı, zaman zaman kapanan müzeler olduğu, en fazla artışın yaşandığı son üç yılda 88 müzenin açıldığı anlaşılmaktadır. Başlangıçta kamuya ait müzeler daha fazla iken istikrarla ve hızla artan özel müzelerin sayısı 2014 yılında kamu müzelerini geçmiş ve son yıllarda aradaki farkı iyice açmıştır. Bu durum kültür ve sanat faaliyetlerine özel sektörün katkı yapması, kültürel miras bilincinin artması ve kamunun bu çalışmaları teşvik etmesi bakımından önemlidir. Özel müzelerin tümü arkeolojik eser içermemekte; spordan sanata, otomobilden çikolataya değin çeşitli temalarda koleksiyonlar sergilemektedir. Yine de koleksiyonlar, sergi düzenleri ve sergilenen eserlerin genellikle kronoloji ile kültür tarihi çerçevesinde değerlendirilmesi ve Lozan Tüzüğü'nde geçtiği şekliyle "insan varlığının her tür izini

kapsayan” arkeoloji biliminin ilgilendiği tarihsel aralığın genişletilmiş kapsamı (Şahin, 2019, s. 2399 vd; Sonkaya, 2021, s. 658) bu müzelerin her birinin arkeoloji turizmi içinde değerlendirilebileceğini gösterir.

2012-2022 yıllarında müze ve örenyeri ziyaretçi sayıları yatırımların seyrine nispeten daha az istikrarlı bir tablo ortaya koymaktadır. Türkiye’nin, 24 Kasım 2015 tarihinde sınırını ihlal eden Rusya Federasyonu’na ait bir savaş uçağının düşürülmesi ve 15 Temmuz 2016’da yaşanan darbe girişiminin olumsuz etkileri genel turizm hareketlerine de yansımış, 2016 yılında Türkiye’ye gelen turist sayısı yaklaşık %25 oranında düşmüştür (Manap-Davras & Aktel, 2018, s. 29-30). Bu durum doğal olarak müze ve örenyeri ziyaretçi sayılarında da düşüşe neden olmuştur. 2017 yılıyla birlikte yeniden artışa geçen ve 2019 yılında rekor seviyeye ulaşan müze ve örenyeri ziyaretçi sayısı, 2020’de yayılım gösteren Covid 19 pandemisi nedeniyle yeniden ve daha keskin bir şekilde düşmüştür. 2021 yılında genel turizme paralel olarak kısmen arkeoloji turizmi de toparlanmaya başlamıştır. Kamu ve özel sektör yatırımlarında artış sağlandığı kayda geçmiştir; müze sayısı 2022 yılı itibarıyla 214’ü kamu, 341’i özel olmak üzere 555’e, örenyeri sayısı 144’e ulaşmıştır. Aynı yıl itibarıyla Türkiye’de %97’sinden fazlası arkeolojik olmak üzere 23.632 sit alanı ve 122.144 taşınmaz kültür varlığı tescil edilmiş, UNESCO Dünya Mirası Listesi’nde 21, Geçici Liste’de 82 alan kayıt altına alınmıştır (KVMGM, 2023; UNESCO, 2023; SGB, 2023). 2022 yılında müze ve örenyeri toplam ziyaretçi sayısı ise %97,1’lik artışla 45.822.525’e ulaşarak 2019 yılı rakamlarına yaklaşmıştır. Bu dönemde kamusal müze ve örenyerlerinden elde edilen gelir 1.076.007.587 TL olarak kayıt altına alınmıştır (TÜİK, 2023). Bu durumda 2024 yılında arkeoloji turizmi verileri bakımından 2019 yılı seviyesinin aşılacağı öngörülebilmektedir.

Bununla birlikte, gerek Türkiye’de arkeoloji turizminin temel destinasyonlarını oluşturan müzeler ve örenyerlerinin zengin sekiyonlarına ve ileri teknolojiyle donatılmış modern yapılarına, gerekse Türkiye’nin gelen turist sayısı bakımından dünya sıralamasında ilk altı ülke arasında yer almasına karşın herhangi bir müze veya örenyeri yabancı ziyaretçi sayıları bakımından dünya sıralamasında hala ilk on arasında yer bulamamıştır (Sonkaya, 2021a, s. 1254). Bu durum her geçen yıl daha da gelişen arkeoloji turizminin henüz genel turizm verileriyle dengeli bir seviyeyi yakalayamadığını ve bunun nedenlerinin tespitine ve çözüm yollarına ilişkin etkin çalışmaların gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Cumhuriyetin kurulmasının ardından yürürlüğe konulan yeni teşkilat düzenlemeleri ve altyapı faaliyetleriyle kültür ve turizm alanında kurumsallaşma güçlendirilmeye çalışılmış, arkeolojiyle ilişkili kültür ve turizm konuları zaman içinde ayrı bakanlık veya bakanlıklar düzeyinde ya da kapsamında ele alınmaya başlanmıştır. Bu çerçevede öncelikle 1920’li yılların sonu itibarıyla Türkiye’de Maarif Vekâletine bağlı toplam 12 müzenin bulunduğu görülmektedir. Kurtuluş Savaşı’ndan henüz çıkmış bir milletin insanlığın maddi kültür unsurlarına yapmış olduğu yatırımların sonuçları başlangıçta sembolik düzeylerde iken toplam müze ziyaretçi sayısı, müze sayısının 36’yı bulduğu 1958 yılında 1 milyonu aşmıştır. Arkeoloji ve turizme yönelik büyüyen ilgi ve kurumsal ihtisaslaşma müzelerin ve kazıların sayısını artırmış ve 1980’li yıllarla birlikte özel müzelerin kurulmasının yolunu açmıştır. Bütün bu gelişmeler neticesinde Covid-19 pandemisinin arifesi ve rakamların zirveye ulaştığı yıl olan 2019’da müze ve örenyerlerinin toplam ziyaretçi sayısı 51 milyonu aşmış, yıllık gelir ise 743 milyon TL’nin üzerinde bir seviyeye kayıtlara geçmiştir. Son verilere göre, 2022 yılında Türkiye’deki müze sayısı 555’e, örenyeri sayısı 144’e ulaşmış, müze ve örenyeri toplam ziyaretçi sayısı ise 45.822.525 olarak tespit edilmiştir. Bu veriler bir yandan arkeoloji turizmi rakamlarının gelen yabancı turist sayılarına yaklaştığını gösterirken diğer yandan kültür turizminin genel turizmdeki payı ve etkisinin arttığına işaret etmektedir.

İstanbul ve Batı Anadolu’da özellikle 19. yüzyılda yoğunlaşan ve daha sonra Anadolu içlerine ve Trakya’ya yayılan arkeoloji turizmi, Cumhuriyet Dönemi boyunca yaşanan yüz yıllık gelişmelerin ardından büyük bir endüstriye dönüşmüştür. Önceleri Topkapı Sarayı ve Efes örenyeri gibi merkezler ön planda iken; ulaşım ve iletişim olanaklarının artmasıyla 1980 sonrasında Kapadokya müze ve örenyerleri, iç bölgelerdeki kent müzeleri ve Göbeklitepe gibi popüler arkeolojik alanlar önemli destinasyonlar arasına girmiştir. Bu vesileyle arkeoloji, “bölgesellik” şeklinde ortaya çıkan ve turizm hareketlerinin güneydeki kıyı kentleri başta olmak üzere belirli bölgelerde yoğunlaştığı sorunun aşılmasında yeni ve önemli alternatifler üretmeye devam etmektedir.

Arkeoloji turizminin benzer bir faydası da turizmin yılın belirli dönemlerinde yoğunlaştığı “mevsimsellik” sorununu çözmeye girişimlerinde ortaya çıkar. Gelir, eğitim ve kültür düzeyi yüksek bireylerin tercih ettiği arkeoloji turizmi yılın her dönemine yayılacak bir genel turizm hareketinin temel motivasyon unsurlarından biri olarak görülmelidir.

Sonuç olarak, geleceğin önemli sektörleri arasında gösterilmesi öngörülerini gerçekleştirmeye doğru ilerleyen turizm, bu yolda en büyük kaynağı yine arkeolojik mirasta bulacak gibi gözükmektedir. Bu mirasın ülkenin dört bir yanına dağılmış yapısı dolayısıyla, uygulanan merkezî yönetim modelinin yerel yönetimlerle eş güdümlü ve yöre halkıyla bütünleşik olarak arkeoloji

disiplininin denetimi altında yürütülmesi, koruma-değerlendirme sürecinin sürdürülebilir turizm ilkeleri çerçevesinde işlemlerini güvence altına almak bakımından önemlidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Arık, R. O. (2017). *Türk sanatı ve arkeolojisi yazıları*. Dergâh Yayınları.
- Bahar, O. (2007). Küreselleşme sürecinde Türkiye’de turizm sektörüne sağlanan teşvikler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 61-78.
- Çelik, İ. (2020). Hierapolis, Milet ve Aphrodisias antik kentlerinde turizmin kültürel mekân üzerine etkisi. *Yeni Fikir Dergisi*, 12(24), 132-150.
- Çınaroğlu, A. & Çelik, D. (2010). *Atatürk & Alacahöyük*. Ekici Form Ofset Matbaacılık.
- Demir, Ş. (2007). Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları. *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, (12), 37-63.
- Demirçivi, B. M. (2017). Göreme Millî Parkı ve Kapadokya kayalık bölgelerine ilişkin UNESCO raporu değerlendirmeleri ve öneriler. *Turizm Akademik Dergisi*, 4(2), 91-106.
- DPT, (1967). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972, Ankara, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT, (1972). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1973-1977, Ankara, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT, (1984). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1985-1989, Ankara, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.
- Ekincek, S., Arıca, R. & İlbay, B. (2015). Müzekart kullanıcılarının yarar algıları üzerine bir araştırma: Ayasofya ve Topkapı Müzeleri örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (45), 10-23.
- Erdoğan, H. A. (2020) Arkeolojik kültür varlıkları turizmi (arkeoturizm) planlamasında arkeolog etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 343-351.
- Evcin, E. (2014). Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında turizm ve tanıtma faaliyetleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (55), 23-82.
- Gerçek, F. (1999), *Türk müzeciliği*, Kültür Bakanlığı.
- Gül, M. & Gül, K. (2017). Özel müzelerin kültür turizmi potansiyeli açısından değerlendirilmesi: Balıkesir örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 52-65. <https://doi.org/10.26677/tutad.2017.19>
- Gülbahar, O. (2008). Turizmin Türkiye’de 1980 sonrası dönemde cari işlemler dengesine etkisi. *Journal of Qafqaz University*, (24), 154-168.
- Karul, N. (2022). Şanlıurfa Neolitik Çağ araştırmaları projesi: Taş Tepeler. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, (169), 7-8.
- Kutlu-Dilbaz, B. (2016). Osmanlı Devleti’nde örenyerlerini incelemeye gelen seyyahlar. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2(30), 89-110.
- Manap-Davras, G. & Aktel, M. (2018). 2015-2016 krizinin Türkiye turizmine yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(21), 27-38.
- Öter, Z. & Özdoğan, O. N. (2005). Kültür amaçlı seyahat eden turistlerde destinasyon imajı: Selçuk-Efes örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 127-138.
- Polat, F. & İpek, M. (2019). *Atatürk ve Arkeoloji*. Tam Pozitif Matbaa.
- Schmidt, K. (2009). Göbeklitepe: Bir büyük keşfin hikâyesi. *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, 2(5), 6-15.
- Seyidoğlu, H. (1995). *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*. Gözem Yayınları.
- Srivastava, S. (2015). Archaeotourism: An approach to heritage conservation and area development. *Global Journal of Engineering, Science&Social Science Studies*, 1(2), 31-42.
- Sonkaya, A. K. (2021a). Müze ve örenyeri verileri ışığında Türkiye’de arkeoloji turizmi. C. Avcıkurt, A. Köroğlu & M. O. İlban (Ed.), 21. *Ulusal-5. Uluslararası Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 1247-1257). Detay Yayıncılık.
- Sonkaya, A. K. (2021b). Arkeoloji turizminde kavram, kapsam ve konum. M. A. Yılmaz, B. Can & M. Işıklı (Ed.), *Anadolu Arkeolojisiyle Harmanlanmış Bir Ömür Mehmet Karaosmanoğlu’na Armağan* içinde (s. 649-667). Bilgin Kültür Sanat

Yayınları.

- Sonkaya, A. K. (2023). Osmanlı Türkiye'sinde arkeoloji turizmi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 1-14. <https://doi.org/10.56597/kausbed.1266588>.
- Thomas, B. & Langlitz, M. (2019). Archaeotourism, Archaeological site preservation, and local communities. In D. Comer, & A. Willems (Eds.), *Feasible Management of Archaeological Heritage Sites Open to Tourism* (pp. 69-78). Cham: Springer.
- Şahin, D. (2019). Arkeoloji ve Sanat Tarihi nerede başlamalı, nerede bitmelidir?. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(4), 2399-2410.
- Uygur, S. M. & Baykan, E. (2007). Kültür turizmi ve turizmin kültürel varlıklar üzerindeki etkileri. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2), 30-49.
- Walker, C. & Carr, N. (2013). Tourism and archaeology: An introduction. In C. Walker & N. Carr (Eds), *Tourism and Archaeology: Sustainable Meeting Grounds* (pp. 11-36). Walnut Creek.
- Yayla, İ. (2022). *Geçmişten günümüze karşılaştırmalı turizm mevzuatı*. Nobel Yayınları.
- Yılmaz, İ. (2021). Osmanlı'da turizmin doğuşu ve gelişimi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1149-1158.

İnternet Kaynakları

- International Council of Museums (ICOM), (17.10.2023) Erişim adresi: <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/>
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü (DÖSİMM), (17.10.2023) Erişim adresi: <https://dosim.ktb.gov.tr/TR-218067/muzeler-ve-orenyerleri.html>
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü (KVMGM), (14.10.2023) Erişim adresi: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44797/tasinmaz-kultur-varliklari-ve-sit-alanlari.html>
<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-112684/konya-mevlana-muzesi-ve-nevsehir-haci-bektas-muzesi-ucretsiz-ziyarete-acildi.html>
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, (14.10.2023) 2021 Yılı İdare Faaliyet Raporu (s. 101), Erişim adresi: <https://sgb.ktb.gov.tr/Eklenti/94121,2021-yili-idare-faaliyet-raporupdf.pdf?0>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (20.11.2023) Erişim Adresi: <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>
- T.C. Resmî Gazete, (14.10.2023) Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/fihrist?tarih=2020-07-10&mukerrer=1>
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/09/20190906-1.pdf>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (14.10.2023) Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kulturel-Miras-2021-45687>
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kulturel-Miras-Istatistikleri-2022-49749>
- UNESCO Türkiye Millî Komisyonu (14.10.2023) Erişim adresi: <https://www.unesco.org.tr/Pages/125/122/UNESCO-D%C3%BCnya-Miras%C4%B1-Listesi>